

ԷԼԻՆԱ ՄԻՐԶՈՅԱՆ

ՀԱՅ - ԹՈՒՐԶԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐՑԸ «ԱԿՕՍԻ» ԷԶԵՐՈՒՄ (1996-2007 թթ.)

*«Որքան ատեն որ Թուրքիա չի ժողովրդավարանար,
Հայաստան երբեք ինքզինք պիտի չկարենայ
ապահով զգալ»:*

Հրանտ Դինք

«Ակօս» պարբերականը, հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման ուղիների ընկալման հարցում երկու կողմերի մոտեցումները քննելով, որդեգրեց քաղաքական մի ուղեգիծ, որի հիմնական առանցքը սահմանների բացումն է: Պարբերաթերթը հանգամանորեն անդրադառնում է իր առաջադրած ուղեգծի բաղադրիչներին:

«Ակօսը» ճշգրտում է իր դիրքորոշումը. անհրաժեշտ է ջանքերը սևեռել սահմանների բացման ուղղությամբ, հաստատել դիվանագիտական հարաբերություններ, վերագնահատել և համախմբել սեփական ուժերը, մշակել գործունեության հստակ ու որոշակի ծրագիր, որում առաջնայնություն կտրվի ընդհանուր շահի սկզբունքին: Պարբերաթերթը վճռորոշ է համարում Թուրքիայի՝ Եվրամիությանն անդամակցության և ժողովրդավարացման խնդիրը, ուստի և քաջալերում է բոլոր այն ջանքերը, որ ուղղված են այդ նպատակին: Այս խնդրի լուծումով, ըստ «Ակօսի», Հայաստանը ի դեմս Թուրքիայի կունենա ժողովրդավարական ու մարդասիրական ձգտումներով առաջնորդվող հարևան երկիր: Այս տրամաբանությամբ է պարբերականը քննության դնում խնդիրը, որով, ըստ նրա, լուծվելու է Հայկական հարցը:

Պարբերականի հողվածներում և մի շարք այլ հրապարակումներում¹ տրվում է երկկողմ հարաբերությունների զարգացման պատ-

¹ Տե՛ս «Türkiye Ermenistan ilişkileri niye önemli?» (Baskın Oran, Agos, 12 Nisan 1996), «Misyon» (Oşin Çilingir, Agos, 30 Ağustos 1996), «İlişkiler yol ayrımında» (Agos, 29 Mayıs

մական ճշգրիտ գնահատականը: Այս առումով հեղինակները պաշտպանում են արտաքին միջամտության բացառման տեսակետը:

Ինչպես նշեցինք, «Ակօսը» առաջնային է համարում սահմանների բացման խնդիրը: «Անկախ պատճառներից՝ Հայաստան – Թուրքիա միջպետական հարաբերությունների զարգացումն ու կարգավորումը ուրախացնող են, - գրում է Մենսուր Աբգյունը, - քանի որ այդ հարաբերությունների հաստատումով ամեն բան դրախտային կլինի: Սահմանների բացումը կօգնի, որ միմյանց հետ հարաբերվելու համար երկու ժողովուրդները կրկին պատրաստ լինեն, պատմություններով վերստին մերձենան և հաշտվեն»¹:

Պարբերաբերթն առաջարկում է ջանքեր գործադրել հայ – թուրքական հարաբերությունները բնականոն հուն տանելու ուղղությամբ՝ «միասնաբար ապահովելով հաղորդակցության ուղիների բացումը»: Այդ ուղղությամբ կատարվող առաջին քայլերից մեկը պետք է լինի սահմանների և երկաթուղային ճանապարհների բացումը. և՛ԱՏՕ-ի և ՄՄ-ի տարածաշրջանում հաղորդակցության նոր տեսլականի համար շփման այս եզրերն արդեն կենսական անհրաժեշտություն են: «Կամուրջ Թուրքիան, առանց աս ճամբաները բանալու ի՞նչպես կամուրջ պիտի կրնայ հանդիսանալ»²:

Բասքըն Օրանը «Ինչու՞ են Թուրքիա - Հայաստան հարաբերությունները կարևոր» վերտառությամբ հոդվածում շեշտադրում է հարաբերությունների կարգավորման անհրաժեշտությունը երկու երկրների տնտեսական և միջազգային շահեկանության տեսան-

1996), «Yapın Efendiler Yapın...Yıkmayın» (Agos, 29 Mayıs 1996), «Biz zaten barışgiz» (Agos, 2 Mayıs 1997), «Sözde Sert» (Agos, 3 Nisan 1999), «Az buz degiliz biz» (Hrant Dink, Agos, 22 Haziran 2001), «İleri hamleler denemeliyiz» (Agos, 3 Mayıs 2002), «İlişkiler giderek sıklaşıyor» (Agos, 10 Mayıs 2002), «Zorlaya zorlana diyalog (1)» (Hrant Dink, Agos, 13 Haziran 2003), «Zorlaya zorlana diyalog (2)» (Hrant Dink, Agos, 20 Haziran 2003), «Yeni döneme doğru» (Agos, 27 Haziran 2003), «Başbakan ağırdan aldı» (Agos, 4 Temmuz 2003), «Az diyeyim...Çok anlayın» (Agos, 28 Temmuz 2006), «Ambargo sahipsiz kaldı» (Agos, 11 Ağustos 2006) և այլն:

¹ Տե՛ս **Mensur Akgün**, «Türkiye ve Ermenistan», Agos, 19 Nisan 1996: Բոլոր մեջբերումներում պահպանում ենք բնագրի ուղղագրությունը, սակայն մեր կողմից թուրքերեն բնագրից թարգմանված մեջբերումները տալիս ենք արդի ուղղագրությամբ:

² «Ակօս», Ստամբուլ, թիւ 431, 2 հուլիս 2004:

կյունից: Առաջարկում է շարժվել հաշտեցման, մերձեցման, համերաշխ գործակցության ճանապարհով: Նրա կարծիքով՝ Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների կարգավորումով երկու կողմերի համար բազմաթիվ խնդիրներ թե տնտեսության ոլորտում, թե՛ միջազգային հարաբերություններում փոխշահավետ լուծում կստանան: Հեղինակը միջպետական հարաբերությունների կարգավորման համար առաջադրում է հետևյալ հայեցակետերը.

Հայաստանի տեսանկյունից: Հայաստանը տնտեսական ճգնաժամ է ապրում, ուստի սահմանները բացելու դեպքում Տրապիզոնի նավահանգիստն օգտագործելով՝ կարող է դուրս գալ համաշխարհային շուկա:

Հայաստանն էներգետիկ ճգնաժամի մեջ է. աղբբջանական նավթը և թուրքմենական բնական գազը դեպի Թուրքիա և այնտեղից էլ Եվրոպա իր տարածքով արտահանելու դեպքում տնտեսական լուրջ խնդիրներ կլուծի:

Թեև Հայաստանը ԽՍՀՄ փլուզումից հետո անկախ պետություն է, սակայն տակավին շարունակվում է ռուսական ներկայությունը տնտեսության և ռազմական ոլորտներում: Հարաբերությունների կարգավորումով Հայաստանում կարող են նվազել Ռուսաստանից ռազմական և Իրանից տնտեսական կախվածությունը:

Թուրքիայի տեսանկյունից: Միջին Ասիայի ավտոճանապարհային ծրագրի գործադրում, Բաքու-Ջեյհան նավթամուղի և թուրքմենական բնական գազամուղի ամենակարճ և անվտանգ մատակարարման իրականացում:

Սահմանների բացման դեպքում ընդլայնվում է թուրքական ապրանքաշրջանառությունը:

Շահագործումից կհանվի Մեծամորի ատոմակայանը, և Հայաստանին էլեկտրաէներգիա կվաճառվի:

Ըստ հեղինակի՝ գուցե ամենակարևորը կլինի այն, որ փոքր - ինչ «ոտքի կանգնելու» դեպքում Հայաստանը կծերբազատվի Իրանի

և Ռուսաստանի ազդեցությունից, և նրանց նկրտումները կնվազեն կովկասյան տարածաշրջանում¹:

Բասքըն Օրանն իր այս հրապարակման մեջ պաշտպանում է ուշագրավ այն տեսակետը, որ երկու երկրների միջև հարաբերությունների կարգավորումը կնպաստի՝ հայերը և թուրքերը վերանայն իրենց անցյալը. դա կօգնի թուրքիային ապաքինելու իր «վերքերից» մեկը: Թուրքիայի հայկական համայնքի, ինչպես նաև հայկական եկեղեցու հանդեպ ոտնձգությունները դեռ շարունակվում են, նաև չի դադարում «Ափոն»² հայ է» կամ «հայու սերմ է»³ տեղեկատվական արշավը: «Հայ – թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը կօգնի Օսմանյան շրջանում թուրքերից նույնիսկ ավելի լավ օսմանցի եղած այս մարդկանց (հայերի - է.Ս.)՝ թուրքական հասարակությանը ինտեգրվելուն»⁴: Հայերն այս հարցում շատ վճռական և կամային են, և իրենց ձեռքում եղած «Ակօսը» այս ճանապարհին առաջին քայլն է»⁵, գրում է հեղինակը: Հեղինակն իրավացիորեն նկատել է տալիս այն, որ պարբերականը ստեղծվեց «ինքնապաշտպանման համար»՝ որպես հակատեսությունների միջոց և եկեղեցու ու դպրոցի կողքին երրորդ իշխանության՝ մամուլի ուժ: Անհերքելի է, որ «Ակօսը» առողջ բանավեճի ասպարեզ ապահովեց՝ գիտակցելով, որ «առաջին մտահոգությունը պետք է ըլլայ թուրքիա հաւաքա-

¹ St'ü Baskın Oran, «Türkiye Ermenistan ilişkileri niye önemli?», Agos, 12 Nisan 1996:

² Ափոն (Աբրուլլահ Օջալան) Քրդստանի բանվորական կուսակցության (ԲԲԿ/ՔԿԿ) հիմնադիրն ու առաջնորդն է: 1999 թ. Թուրքիայում դատապարտվել է մահապատժի, սակայն որոշ ժամանակ անց այդ դատավճիռը համաշխարհային հանրության ճնշման տակ փոխարինվել է ցմախ բանտարկությամբ:

³ «Ակօս», թիւ 317, 26 ապրիլ 2002:

⁴ Ընդհանրապես պարբերականում պաշտպանվում էր այն մոտեցումը, որ մենք հայերս, նույնպես «օսմանցի» էինք, քանի որ «Օսմանեան ավանդություններն կու գայինք»: Այս մասին Հ. Դինքը գրում է. «Գէշ կամ լաւ, մենք ալ ընկալեալ սովորութեան պատշաճելով շատ ալ աղէկ կրնայինք մեր գործը կարգադրել: Բաւ է որ մարդիկ հարկադրուէին զիջանիլ»: Այստեղ նա նկատի ունի այն, որ հայերը թուրքերից լավ քաղաքացի են եղել Օսմանյան կայսրության համար, ավելին՝ նրանց ներդրումը տարբեր ոլորտներում գնահատելի է: Այդ մասին առավել մանրամասն տես «Ակօս», թիւ 496, 30 սեպտեմբեր 2005:

⁵ St'ü Baskın Oran, «Türkiye Ermenistan ilişkileri niye önemli?», Agos, 12 Nisan 1996:

կանութեան համար պատմութեան վերաբերեալ ազատ տեղեկութեան հոսք»¹: Ընդհանրապես պարբերաթերթը նախապատվություն էր տալիս արխիվների փոխանակությանը, որպեսզի «բաղդատական պատմութեան»² միջավայր ստեղծվի:

«Ակօսի» հոդվածագիրների մեծ մասը պաշտպանում է Հայաստան - Թուրքիա միջպետական հարաբերությունների կարգավորումով փոխադարձ տնտեսական շահավետությունն ապահովելու տեսակետը: Հրանտ Դինքն առաջարկում է նախ և առաջ երկու երկրների միջև առևտրային կապեր հաստատել: Ընդհանրապես պարբերաթերթը «ժողովուրդները պարտավոր են իրենց շահերը նկատի ունենալ» բանաձևն աներկբայորեն ճշգրիտ է համարում: Ընդ որում, անհերքելի է, որ Հայաստանն այս շրջափակումից առավել վնաս կրող կողմն է: «Ակօսը» այս առումով նկատել է տալիս հետևյալը. «Վրաստանի եւ Նախիջեւանի առևտրական յարաբերութիւնները դիւրացնելով առևտուրի զարկ տալու նպատակաւ, այս երկիրները իրենց սահմանները բաց կը պահեն... Երբ միատեղ, եղբայրաբար կ'ապրէինք, կայսերապաշտ ուժերու պատճառաւ իրարու թշնամիներ դարձանք, բայց թշնամութիւններուն ալ ցվերջ շարունակուելուն անկարելիութիւնը, ժողովուրդներու միջեւ երկխօսութեան կարելորութիւնը եւ ասոր գլխաւոր միջոցին ալ տնտեսութենէն անցնիլը պետք է շեշտադրել»³: Սակայն Եթվարթ Դանգիկյանը 1996 թ. համարներից մեկում հանդես է գալիս «սառը մեխանիկական դատողության» քննադատությամբ. «Դուք երեք - հինգ դուրուշ եք վաստակելու, իսկ մենք տարածքների միավորման մեր աշխատանքներն ենք

¹ «Ակօս», թիւ 471, 8 ապրիլ 2005:

² Պարբերաթերթում «պատմությունը» նկատվում է որպես «ապրուածին մեր մտքին մէջ վերապրումը», և այն մեր իմացական ըմբռումներից անկախ չի կարող լինել: Հրանտ Դինքը պաշտպանում է այն մոտեցումը, որ «բաղդատական պատմությունը» կարող է լուծում լինել, քանի որ պատմության քննարկման համար կողմերից միայն մեկի տեսակետին հենվելով՝ հնարավոր չէ գաղափար կազմել: Այս ուղղությամբ Թուրքիայում «հակատեսությունների» լույս տեսնելը պետք է ազատ լինի: Այսինքն բաղդատական պատմության համար հարմար միջավայր պետք է ստեղծվի: Այս մասին առավել մանրամասն տես «Ակօս», թիւ 211, 14 ապրիլ 2000:

³ Այդ մասին առավել մանրամասն տես «Ակօս», թիւ 519, 10 մարտ 2006:

իրագործելու»: Ըստ հեղինակի՝ հնարավոր չէ ձևավորել երկկողմ «նորմալ» հարաբերություններ՝ առաջնորդվելով միայն «շահ/դրամ» տրամաբանությամբ: Հարկավոր է սկսել առևտրով, որին աստիճանաբար կհաջորդեն նորոպի ձևավորվող և կարգավորվող ցերմ հարաբերություններ, քանի որ, ինչպես կարծում է հեղինակը, առևտրային շփումները կնպաստեն կարգավորելու հարաբերությունները, սակայն գերխնդիր չեն կարող լինել, ուստի պետք չէ ամեն բան դրանով չափել¹:

Պարբերաթերթը հայ - թուրքական հարաբերություններում հիմնական արգելք նկատում է պատմական քննարկումները, որոնք ի զորու չեն մոտ ապագայում հաշտություն ապահովելու երկու պետությունների միջև, քանի որ ժողովուրդների մտքերն ու խոսքերը «փականի տակ» են: Նման պայմաններում Հ. Դինքը շեշտադրում է երկխոսության կարևորությունը. «Որքան ալ քիչ մը երեւակայական թուի, Հայաստան թուրքիոյ շնորհիւ Եւրոպական Միութեան անդամ պետութեան մը դրացի ըլլալու բախտը ձեռք բերած պիտի ըլլայ... Միմիայն երկխոսութեամբ կարելի պիտի ըլլայ յարթահարել այս անելը»²: Ըստ նրա՝ Հայաստան – թուրքիա երկխոսությունը կարևորելու գլխավորապես երկու պատճառ կա: Երկու երկրներն էլ որքան հնարավոր է շուտ պետք է հաղթահարեն միմյանց հետ հարաբերությունների պատմական և օրակարգային խնդիրները՝ ձևավորելով և զարգացնելով մշակութային, քաղաքական, տնտեսական, առևտրային և այլ կարգի երկկողմ հարաբերություններ: Այս դեպքում վստահ կարելի է ասել, որ «կույրերի մեջ իշխանություն վերցրած շեղակների կեղծիքները ի հայտ կգան»³:

Թաներ Աքչամը «Երկխոսությունից բացի կա՞ որիշ լուծում» վերտառությամբ հողվածում առաջ է քաշում այն տեսակետը, համաձայն որի՝ թուրք հասարակայնությունը վերջապես իր ժխտողական

¹ Տե՛ս **Hrant Dink**, «Ha gayret», Agos, 25 Ekim 1996:

² «Ակօս», թիւ 317, 26 ապրիլ 2002:

³ **Hrant Dink**, «Az buz degiliz biz», Agos, 22 Haziran 2001.

դիրքորոշումը պետք է վերանայի՝ փոխարինելով այն առանց պայմանների երկխոսելու ունակությամբ¹: «Ամենից առաջ պետք է մեկս մյուսիս հետ խոսենք. երկխոսությունը պարտադիր է, պետք է մեկս մյուսին լսի, որ հասկանանք... Սակայն մենք ինքներս դրան ընդառաջ չենք գնում»², - նշում է հեղինակը: Իսկ մեկ այլ հոդվածագիր՝ Աիդա Էրբալ, թուրք պատմաբաններին «արբեցյալների» է նմանեցնում, և այդ թմբիրը կործանարար է, քանի որ թույլ չի տալիս լինել իրատես, մի կողմ դնել սուբյեկտիվ մտածողությունը և անցյալը անձնական կարծիքներին չհարմարեցնել³:

Պարբերաթերթը ճիշտ է համարում այն դիտարկումը, որ ԱՄՆ քաղաքը այլևս ազատ գոտի է, ինչի համար շատ ճիգ է թափվել: Եթե երկու երկրների միջև երկխոսություն սկսվի, կամրջի վերահարդարումը օրակարգում տեղ կգտնի:

Այս առումով ուշագրավ է Մեսրոպ պատրիարքի նկատառումը. «Մարդիկ զիրար ճանչնալով, խօսակցելով է որ հասկացողութեան կու գան, բարեկամ կ'ըլլան: Թուրքերը եւ Հայերը, առնուազն հազար տարիէ ի վեր միասին կ'ապրին: Մենք իրարու հետ հարեւաններ, բարեկամներ ենք, միասին ձեռք բերուած բազմաթիւ անձեր այս երկրին համար իրենց կենաքը զոհեցին, աւելի ի՛նչ թանկագին բան կրնային տալ»: Նա նկատել է տալիս, որ հայ և թուրք երիտասարդության ճամփան պետք է բացել, քանի որ փակելը պատմական պատասխանատվություն կլինի սերունդների առաջ⁴: Նա առաջնային է համարում այն, որ պետք չէ ատելություն սերմանել, քանի որ ատելությունը քանդում է, իսկ սերը՝ կառուցում:

«Ակօս»-ը երկու ժողովուրդների միջև երկխոսության հնարավորությունները երեք տեսանկյունից է դիտարկում՝ հայ-թուրքական հարաբերությունների զարգացում, թուրքահայերի խնդիրներում

¹ Տե՛ս **Taner Akcam**, «Diyalogdan başka çözüm var mı?», Agos, 23 Haziran 2000:

² **Taner Akcam**, «Tarihi birakilim ticaretimize bakalim: 1915'in pazarligi yapilabilir mi?», Agos, 3 Agustos 2001. Տե՛ս նաև **Taner Akcam**, «Iç savař efsanesi», Agos, 23 Kasim 2001:

³ Տե՛ս **Ayda Erbal**, «Ararat, kapilar, anahtarlar, alkolizm(6)», Agos, 22 Şubat 2002:

⁴ Այդ մասին առավել մանրամասն տես «Ակօս», թիւ 535, 30 հունիս 2006: Տե՛ս նաև «Ակօս», թիւ 204, 25 փետրվար 2000:

ամեն տեսակի արտաքին միջամտություններից և պարտադրանքներից զերծ մնալը, աշխարհասփյուռ հայության հետ մերձեցում՝ կարևորելով երկխոսության ոճը¹: Երկխոսության ճիշտ ոճն ընտրելուց հետո միայն կարելի է երկխոսել: Երկու կողմերը նախ պետք է փոխեն «իրարու մասին գործածած լեզուն ու խոսքերը»: Նախ և առաջ հարցին պետք է մոտենալ նորովի: Այս առումով ուշագրավ է Թաներ Աքչամի նկատառումը. «Պետք է նոր լեզու մը եւ նոր մտայնութիւն մը որդեգրուի, եթէ անկեղծօրէն կը փափաքին շօշափելի արդիւնք մը յանգիլ: Այլեւս ճանապարհ մը բացուած է եւ ո՛չ ոք պիտի ուրախանայ նախկին վիճակին վերադառնալով... Հարց մը կը լուծուի միայն հարցին վրայ *ԽՕՍԵԼՈՎ*: Իսկ *ԽՕՍԻԼՆ* ալ կ'իրականանայ, եթէ միայն եւ միայն պատրաստ էք դիմացի կողմը *ԼՍԵԼՈՒ, ՄՏԻԿ ԸՆԵԼՈՒ: ՄՏԻԿ ԸՆԵԼՆ* ալ կարելի կ'ըլլայ միայն եթէ դուք կը փափաքիք դիմացինին ըսածները *ՀԱՍԿՆԱԼ*: Իսկ *ԽՕՍԵԼՈՒ, ՄՏԻԿ ԸՆԵԼՈՒ* եւ *ՀԱՍԿՆԱԼ ՋԱՆԱԼՈՒ* առաջին պայմանն է հետեւեալը: Եթէ անմիջապէս պիտի չկարենաս գլուխդ փոխել, զոնէ պէտք է *ԼԵՉՈՒԴ* փոխել, խօսելակերպդ եւ տրամաբանութիւնդ փոխել»²: Փոքր-ինչ ձևափոխելով այս դիտարկումը՝ Հրանտ Դինքը վստահաբար բանաձևում է. «Առանց ոճի անկարելի է... Պետք է ընդունինք, որ շատ դժուր նիւթի մը մասին կը խօսինք: Փոխադարձ տեսութիւններով անցուդարձները սեւ ու ճերմակ ըլլալով ընկալող եւ այդ ձեւով արտայայտող կողմեր կան: Վրադիրք, երբ այդ յայտարարութիւնները կը կատարեն, բաւական անփոյթ են եւ ցաւալի պատմութեան մը մասին խօսելու ատեն անվայել ոճ մը կը գործածեն: Քանի մը նախադասութեան ետեւէն՝ կան գիրար դաւաճանութեան կ'ամբաստանեն եւ կան ալ գիրար կը նախատեն եւ այս կացութեամբ հարցին ալ աւելի ցաւալի հանգամանք մը կու տան»³:

«Ակօս»-ը երկխոսությունը կարևորում է նաև այն հանգամանքով, որ պետք է միմյանց հետ երկխոսել, որպեսզի ոչ մեկը չկարողա-

¹ Hrant Dink, «Bir gün 24 Nisan...». Agos, 20 Nisan 2001.
² «Ակօս», թիւ 299, 21 դեկտեմբեր 2001:
³ «Ակօս», թիւ 496, 30 սեպտեմբեր 2005:

նա միջամտել և «հարցերը իր օգտին գործածել»: Այսինքն պետք է բացառվի արտաքին միջամտությունը. «Եթէ հարցի խօսակիցները թուրքիոյ եւ Հայաստանի միջեւ երկխօսութեան գետին մը չկարենան գտնել, բազմաթիւ երկիրներ պիտի շարունակեն հարցը գործածել իբրեւ դրամագլուխ: Մինչ այդ՝ փոխադարձ երկխօսութեամբ անլուծելի շատ քիչ բան կայ»¹:

Պարբերականը շատ կարճ ժամանակահատվածում որդեգրում է Հայաստան-Թուրքիա միջպետական հարաբերությունների կարգավորման գործընթացի ծրագրային քաղաքականություն՝ լուսաբանելով և վերլուծելով խնդրին առնչվող հրատապ իրադարձությունները, որոնք տեղ են գտնում երկու երկրների օրակարգում:

Իրար հաջորդող իրադարձությունների արձանագրումը հստակորեն ցույց է տալիս հայ-թուրքական հարաբերություններում «Ակօս»-ի կողմնորոշումները:

Պարբերականը երկկողմ հարաբերությունների կարգավորմանն ուղղված ամենաամենշան զարգացումներն անգամ լուսաբանում և մեկնաբանում է իր էջերում:

Այսպես, 1996-ի հուլիսի 28-ից օգոստոսի 1-ը ընկած ժամանակահատվածում ՀՀ առաջին նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի եղբայր, Աժ պատգամավոր թեյևան Տեր-Պետրոսյանի ղեկավարած պատվիրակության այցը Թուրքիա, որի ընթացքում «տարաբնույթ հարցեր»² են քննարկվել, «Ակօսը» համարում է որպես Հայաստան-Թուրքիա միջպետական հարաբերությունների սկզբնավորմանն ուղղված քայլ, որով երկու երկրների մերձեցման գործընթացը նոր շրջափուլ է թևակոխում: Այս առումով ուշագրավ է 1996 օգոստոսի 30-ի համարում տպագրված Օշին Չիլինգիրի հոդվածը³:

¹ «Ակօս», թիւ 211, 14 ապրիլ 2000:
² Տե՛ս Erastan Hülya, Agos (1996-2005) : Türkçe-Ermenice bir gazetenin tarihi. Ankara, 2007. էջ 183:
³ Տե՛ս Oşin Çilingir, «Misyon», Agos, 30 Ağustos 1996: Օշին (Յալչըն) Չիլինգիրը Հրանտ Դինքի Դարեվանքի ընկերներից (սահպարիկ) է, նաև «Ակօսի» թղթակիցներից:

1996 թ. սեպտեմբերի 22-ին ՀՀ նախագահի պաշտոնում վերընտրվում է Լ. Տեր-Պետրոսյանը: Պարբերականն այս իրադարձությունը նկատում է որպես Լ. Տեր-Պետրոսյանի կողմից երկրի արտաքին քաղաքականության մեջ լրջախոհ քայլեր կատարելու հնարավորություն ինչպես Սփյուռքի հետ տարվող հարաբերություններում, այնպես էլ Ղարաբաղի հակամարտության խնդրում հաշտարար քաղաքականության հաստատման և թուրքիայի հետ երկխոսության ձևավորման գործընթացում: Ասվածի վառ օրինակ է 1996 թ. սեպտեմբերի 22-ի համարում նախագահի վերընտրվելու մասին լրատվությունը:

1998-ին Սևծովյան տնտեսական համագործակցության գագաթաժողովին մասնակցելու համար թուրքիա ժամանած Լ. Տեր-Պետրոսյանի՝ թուրքիայի նախագահ Սուլեյման Դեմիրելի¹ և Ադրբեյջանի նախագահ Հեյդար Ալիևի հետ թուրքերեն խոսելը, ինչպես նաև թուրքիայի նախաձեռնությամբ երկու երկրների հաշտեցման գործընթացում կոնֆերանս կազմակերպելը պարբերականը հայ-թուրքական հարաբերություններում շոշափելի քայլեր է նկատում²:

1998 թ. սկզբին հայ - թուրքական հարաբերություններում նոր լարվածություն է նկատվում Լ. Տեր-Պետրոսյանի հարկադրական հրաժարականից և Ռոբերտ Քոչարյանի նախագահ ընտրվելուց հետո: Թուրքիայում հիասթափության տրամադրություններ են նկատվում: «Հյուրիները» գրում է. «Թուրքիան պետք է աջակցեր Տեր-Պետրոսյանի նման չափավոր նախագահին՝ նրան ճակատագրի քմահաճույքին հանձնելու փոխարեն»³: Մինչդեռ թուրք լրատվամիջոցներում «բազե (şahin)» որակված Ռ. Քոչարյանին «Ակօսը» «այսպես կոչված խստապահանջ/sert» մարդ է անվա-

¹ Սուլեյման Դեմիրելը յոթ անգամ գլխավորել է Թուրքիայի Հանրապետության կառավարությունը, այնուհետև 1993-2000 թթ. զբաղեցրել է Թուրքիայի Հանրապետության նախագահի պաշտոնը:

² Տե՛ս «Biz zaten barışığız», Agos, 2 Mayıs 1997:

³ Hurriyet, 14. 2., 1998.

նում: «Ազդանշանները որոշ դրական և հուսադրող ուղղությամբ են»¹, - նշում է պարբերականը:

Ընդհանրապես պարբերականը շատ կարևոր է համարում Լևոն Տեր-Պետրոսյանի այն մոտեցումը, համաձայն որի՝ երկու երկրների միջև միայն բարձրագույն մակարդակի հանդիպումները և տեսակցությունները արդյունավետ չեն: Ըստ նրա՝ երկիրը կվերականգնվի և ավելի ապահով ու զորավոր կլինի այն դեպքում, երբ դուրս գա շրջափակումից և «միջնատարածքի վիճակէն ել մեկուսացումէն»: Քանի որ Հայաստանը իր գոյությունը կարող է ապահով շարունակել դրացիների հետ բնականոն հարաբերություններ հաստատելով²:

Պարբերականում տեղ գտած մեկնաբանությունները հիմնականում մատնանշում և կարևորում են այն փաստը, որ Թուրքիայի ժողովրդավարացմամբ հայ-թուրքական հարաբերություններում փոփոխություններ կնկատվեն: ԵՄ-ի միջոցով ժողովրդավարացող Թուրքիան կարող է փոքրամասնություններին առնչվող խնդիրների լուծման հարցում առավել իրապաշտ և արդարամիտ ուղի որդեգրել: Այս մոտեցմամբ Հ. Դիմքը նկատել է տալիս այն, որ «Թուրքիոյ Հանրապետութեան հայրենակից մեզ Հայերս...բաց է ի բաց Իսլամութեան եւ Թըրքութեան թշնամի» կարող են Թուրքիայում որակել: Մի՞թե այդքան դյուրին է այդ երկրի մեջ այդ բանը: Ի լրումն սրա՝ նա գրում է. «Ու՞ր են օրէնքները, ու՞ր են դատախազները... միայն ասոր համար անգամ եւրոպական Միութիւն պէտք է մտնենք»³:

«Ակօսը» հայ և թուրք ժողովուրդներին առաջարկում է արթնացնել հավաքական հիշողությունը՝ ի նպաստ իրենց անդրադարձ կատարելով պատմական ճշմարտությանը: Իսկ դա հնարավոր է միայն Թուրքիայի ժողովրդավարացման ճանապարհը բռնելու դեպքում⁴:

¹ «Sözde Sert», Agos, 3 Nisan 1999.

² Տե՛ս «Ակօս», թիւ 258, 9 մարտ 2001:

³ «Ակօս», թիւ 331, 2 օգոստոս 2002:

⁴ Տե՛ս **Hrant Dink**, «Öncelliğimiz ne olmalı», Agos, 17 Kasım 2000:

Դիմքը համոզված է, որ ԵՄ թեկնածու թուրքիայում փոքրամասնությունների խնդիրը ժամանակի ընթացքում օրակարգից դուրս կգա: Երկրի յուրաքանչյուր անկյունում մարդկանց իրավունքները պաշտպանված կլինեն: Գուցե այդժամ «Ափոն ասալայական» է կան «ասալայական չէ» և նման այլ վիճահարույց խնդիրներն էլ ժողովրդավար նոր մթնոլորտ ձևավորվելուց հետո այլևս դուրս մղվեն նրանց մտայնությունից¹:

Որոշ հողվածագիրներ էլ թուրքիայի՝ ԵՄ անդամակցության հնարավորությունը որպես երազ են որակում, մի մասն էլ կարծում է, որ ԵՄ-ն թուրքիայի համար երազ է, իսկ այդ երազից արթնանալը, ինչպես նշում է Օշին Չիլինգիրը, բնավ դժվար չէ. ԵՄ-ն, թուրքիան դիտելով որպես «գնալով մեծացող շուկա», գուցե օրերից մի օր ասի՝ «թուրքիայում մեզ համար տեղ չկա»²:

Այս առումով ուշագրավ նյութ է 2002-ին տպագրված «Շատը գնաց, քիչը մնաց» վերտառությամբ հողվածը, որտեղ նշված ժամանակահատվածում ԵՄ մտնելու շրջանը արկածախնդրային է թվում, քանի որ թուրքիան նմանեցվում է նավի, որ ավելի քան 50 տարի օվկիանոսի մեջ թևերի օգնությամբ նավարկում է ցամաք հասնելու համար: Նկատելի է, որ ենթադրվում է, թե 2013 և 2015 թվականներին թուրքիան հազիվ թե կարող է մտնել ԵՄ, և այս «հեռավոր» թվականը ոմանց տրամադրությունները խանգարում է և հուսալքում է: Սակայն այս հոգեվիճակն էլ, ինչպես նշվում է գրության մեջ, այնքան էլ «զեշ» կողմ չունի: Եվ նյութը հատկանշական է համարում այն, որ «Երոպա հասցնելիքը՝ ոչ թե «ստիպողական ցանկութիւնը» պիտի ըլլայ, այլ «առանց աճապարանքի» շարժիլը, որովհետև միմիայն «ցանկալը» բաւարար չէ, այլ պետք է նաև «գործել»³: Թուրքիան ոչ թե պետք է ԵՄ մտնելու թվականները շահարկի, այլ պետք է գիտակցի, որ ժողովրդավարացումը հագուստ չէ, այլ կրթություն: Այն դրսից ներս չի

¹ Տե՛ս **Hrant Dink**, «Yükseliş Devri», Agos, 3 Aralık 1999:

² Տե՛ս **Öşin Çilingir**, «Avrupa Birliği ya da bir uykudan ayanış», Agos, 28 Mart 1997:

³ «Ակօս», թիվ 350, 13 դեկտեմբեր 2002:

մտնում, այլ ներսից հոգեկան փորձություններով է ձեռք բերվում:

Հայաստան-թուրքիա հարաբերությունների ամրապնդման գործում պարբերաբերի կատարած շրջադարձային դերի մասին կարելի է մեծ գնահատանքով խոսել: Այս առումով հատկանշական է Հրանտ Դիմքի խոսքերը. «Մենք անցեալը չենք մոռնար, սակայն առանց այդ անցեալը մոռնալու՝ կը ջանանք մեր ապագային մասին ալ աշխատելու՝ աւելի արժանաւոր ու ապահով հանգրուաններու հասնելու համար, ինչ որ կը խորհինք թէ նոյնքան կարելոր պարագայ մըն է»¹:

Այսպիսով, «Ակօս» պարբերականը, տպագրելով ինչպես հայ, այնպես էլ թուրք մտավորականների հողվածները հայ – թուրքական հարաբերությունների կարգավորման խնդրի շուրջ, նորովի և բազմակողմ կարծիքների հիման վրա առաջադրեց նոր հայեցակետեր և տեսություններ, որոնք հայ և թուրք ժողովուրդների ուշադրությունը սևեռեցին մշակվելիք փոխշահավետ քաղաքականության վրա:

The Issue on Directions FOR THE Normalization OF Armenian-Turkish Relations AS Presented IN Agos Weekly (1996-2007) – The Armenian-Turkish relations are one of the most complex issues in the domestic policies of both Armenia and Turkey. Moreover, the relations are of fundamental importance in the context of future political and economic advancements in the South Caucasus. This article presents the issue of the Armenian-Turkish relations as presented in Agos Weekly and based on the positions of Armenian and Turk journalists on the establishment and normalization of bilateral relations and their involvement. The periodical's descriptive characteristic for and weighty contribution to the establishment and normalization of relations between Armenia and Turkey in the post-Soviet era are emphasized on the basis of the analysis of the facts.

¹ «Ակօս», թիվ 211, 14 ապրիլ 2000: